

Õpetaja väärtuskasvatajana

Inger Kraav, TÜ emeriitdtsent

Oli aeg, mil õpetaja pidi tundma väärtuste maailma ja korraliku kodaniku suhtes kehtivaid moraalinõudeid. Oodati, et inimene oleks kõlbeline – see tähendas, et ta peaks tahtma mitte seda, mis isu teeb, vaid seda, mida ta mõistusliku olendina teab õige olevat. Kõlbluskasvatus koolis pidi saama eelduseks ennast valitseva, kõlbelise isiksuse väljakujunemisele. Headus tähendas mõistuspärast ja sihikindlat elu, sellega vastuolus olevat peeti lubamatuks ja hukkamõistu väärivaks. Hariduses nähti mõistuse poolt valgustatud kõlbelist teadmist ja elu metafüüsilise otstarbekuse mõistmist. Kasvatuses toetuti Herbartile, mis tähendas õpilase tahte toetamist eetiliste ideaalidega. Kasvatuse lõppeesmärk oli tugeva tahtega kõlbeline isiksus, kelle tegevust juhtinuks tänu õpitule õiged soovid, tundmused, harjumused ja harrastused. (Launonen et al 2004)

Tänu lapsepsühholoogia ja reformpedagoogika arengule XX sajandil suurenes tähelepanu lapse isiksusele. Tasapisi hakkas taganema usk muutumatuks moraaliseadustesse ja objektiivsetesse väärtustesse. Võib öelda, et väärtuskasvatusega seotud probleemid on sündinud suurel määral väljaspool kooli ja pedagoogilist mõtet, tulenedes ühiskonnas ja muil teadusaladel toimuvast. Järk-järgult õppisid pedagoogid üha enam väärtustama lapse isiksust ja eneseusaldust.

Mida enam ühiskonnas rõhutati inimõiguste austamise ja arvestamise vajadust, seda enam hakati kahtlema mitte ainult traditsioonilise kõlbelise kasvatuses vajalikkuses, vaid ka õigustatuses. Oma osa oli siin kindlasti ka XX sajandi alguses levivaltel pedagoogilistel suundadel. Antiautoritaarse kasvatuses seisukoht oli, et inimene omandab kasvades ja arenedes ise vajalikud hoiakud, tõekspidamised ja tavad, kui tal ainult lastakse ise otsida ja leida, ise eksida ja oma eksimustest õppida. Vastupidine kasvatus pidada aga (rääkimata isiksuse arengule tehtavast kahjust) tekitama vastumeelsuse kogu kehtiva morali ja ideoloogia suhtes. Tõstatus probleem, kas õpetajal on üldse õigus öelda, mida tuleks väärtustada, mida mitte

Väärtuskasvatuse muutumine ei ole seega mingi kohalik Eesti probleem, eesti õpetajate tegevuse puudujääk või õpetajakoolituse tegematajätmisest tulenev viga.

Küll on Eestil aga oma lähiminevik, mis väärtuskasvatuse kohta käivaid tõekspidamisi tõsiselt on mõjutanud. Nõukogude pedagoogikas fikseeritud kommunistliku kasvatuses eesmärkide taotlemise nõue on eesti (ja mitte ainult eesti) inimestes tekitanud ülitundlikkuse igasuguse väärtuste sundsisendamise suhtes. Mõtlevale õpetajale oli sügavalt vastumeelt demagoogiavõtete rakendamine, kusjuures mõnesid väärtusi tuli kriitikavälisena väärtuste hierarhia tippu tõsta, mõnesid asja olemust avamata hukka mõista – mõlemal juhul välistati igasugune objektiivne arutelu (küllap vanad pedagoogid mäletavad veel nt võitlevat ateismi, mille sisuks oli igasuguse teoloogilise kirjanduse hukkamõist ja naeruvääristamine – seda oli kerge teha, toetudes tekstidest väljarebitud katkendite väärtõlgendustele, eeldades, et õppurid ei tundnud Piiblitki, muust rääkimata).

Mitte ainult nõukogude ajal hariduse saanud õpetajad, vaid ka nende järeltulijad kannatavad möödunud aastakümnete moonutatud kõlbelise kasvatuses tagajärgede all. Inimesed pidid aastakümneid ühest tähtpäevast teise kuulama ja lugema, pahatihti aga ka rääkima ja kirjutama sõnu, mida nad ise ei uskunud, samal ajal seoses kõrgemate väärtustega ei pakutud peaaegu üldse positiivseid, haaravaid elamusi. Nõukogude aja kalendreis olid küll märgitud

(riigi)pühad, aga nendes pühades nagu muuski elus kadus pühaks peetav, pühana väärtustatav, liigutav. Formaalsel tasemel peeti kõnesid, mis harva kuulajaid köita suutsid.

Väärtuskasvatases oluliseks peetav emotsionaalsus nõrgenes – kuna tähtpäevades jäi puudu ka tunnetatav ja tunnustatav sisu, siis mitteformaalsel tasemel asendas kaasahaaravaid ja liigutavaid rituaale sündmuse sisuga seostamatu pidutsemine.

Niisiis lisandub küsimusele õpetajast väärtuskasvatajana veel positiivsete mallide puudumine ja lähiminevikust säilinud mälestus sundsituatsiooni tekitatud ebamugavusest ja piinlikkusest.

Pole siis ime, et paljude õpetajate jaoks jutt väärtuskasvatusest on vastumeelne. Samal ajal püüab enamus neist õpetajaist oma igapäevatoos kahtlemata edasi anda väärtusi, mida ise tähtsustab ja mille tähtsustamist ootab ka õpilasilt – ausus, töökus, vastutustunne, lugupidav suhtumine kaasinimestesse jne. Küllap kartust ja ebakindlust tekitab tunne, et väärtuskasvatus võib kujuneda millekski formaalseks, mida tuleb plaani järgi tegema hakata, valmisväärtuste pealesurumiseks arvestamata iga indiviidi õigust ise otsustada, ise oma valikuid teha. On ju viimastel aastatel püütud vältida isegi sõna (*väärtus*)kasvatus.

Tõepoolest ei ole kujuteldavgi kasvatus läbi moraaliloengute, milles õpilastele teada antakse, mis on õige, mis vale, ja nõutakse seejärel saadud teabe ülesütlemist. Seda enam vajaneb järele mõelda, mida väärtuskasvatus tähendab, kuidas seda on võimalik ja vajalik läbi viia ja milline peaks olema õpetajate roll selles - kooli kritiseerides rõhutatakse viimastel aastakümnetel üha enam väärtuskasvatuse puudujääke. On tendents jätta eluks vajalike valikute langetamine teismeliste endi asjaks, eeldades, et nad on selleks piisavalt küpsed. (Tahkokallio 2005). Lastelt oodatakse, et nad hakkaksid oma elu üle otsustama üha nooremana ja üha suuremal määral (N. Postman 1995), küsimata, kas nad on selleks piisavalt küpsed. Meiegi kooliuuendusi planeerides jäetakse kõrvale küsimus sellest, kuidas kodunt kaugel elav teismeline oma eluga toime tuleb – selle asemel, et seda uurida ja analüüsida, toetatakse sageli vaid positiivseile näidetele. Negatiivsed näited jäetakse kõrvale, oletades vaikimisi, et kui 15-aastane toime ei tule, siis on tegemist kodukasvatuse kergesti välditavate vigadega. Kuidas edaspidi toimida, et kasvatusüsteem tagaks kõigi noorte piisava küpsuse oma elu korraldamisel, elutähtsate otsuste vastuvõtmisel – kas see üldse on võimalik? Siin pole mõeldud mitte olmega toimetulekut, vaid noore inimese tulevikku mõjutavaid valikuid. Iga valik oleneb sellest, mida inimene väärtustab, ühe valitava kasuks otsustades loobutakse millestki muust. Näiliselt väikesed argielu valikud võivad viia situatsioonini, milles tagasiteed on juba raske, kui mitte võimatu leida.

Väärtuskasvatuseks koolis on vahel loodud või kasutatud eri aineid (kõlblusõpetust, maailmavaateõpetust, usuõpetust vm), vahel püütud kasutada kasvatuselõimimist kõikidesse ainetesse. Eriainete pluss oleks see, et tegutsetakse programmist lähtudes, liikudes samm-sammult keerulisemate probleemideni, välistatud oleksid mingi valdkonna käsitlemata jätmine ja ülearused kordused. Samas on oht, et aine jääb elukaugeks ja laps tajub seda ikkagi moraallugemisena. Kõiki aineid läbivad väärtuskasvatuse teemad näivad pakkuvat õpetajatele võimaluse tegelda moraaliküsimustega just siis, kui selleks vajadus tekib, aga pole kindel, et kõik vajalikud valdkonnad piisava põhjalikkusega läbitakse. Üldpädevuste, sh väärtuspädevuse kujunemisele kaasaaitamisel on igal ainel ja iga aine õpetajal oma roll ja võimalused. Mõned väärtuskasvatuse teemad võivad siiski olla küllaltki delikaatsed ja mõnd õpilast isiklikult puudutavad, nende puhul vajaks õpetaja vastavat ettevalmistust, et mitte õpilasele haiget teha või isegi püstitatud kasvatuslikule eesmärgile vastupidist tulemust saavutada.

Võib-olla on õigustatud lootus, et parim variant on kõikide õpetajate osalemine väärtuskasvatases, seejuures aga osade ainete / osade õpetajate roll on suurem, neilt loodetakse rohkem. Praeguse OK puhul peaks üks selliseid aineid olema inimeseõpetus, mille väärtuskasvatuslik aspekt on eriti tugev, aga kindlasti ka kirjandus, ajalugu jm. Inimeseõpetuse ainekavas on väärtushinnangud esitatud seoses õpisisuga. Seoses laiemate teemadega juhitakse õpetaja tähelepanu väärtustele, mis teemaga seoses tingimata esile kerkivad, millega tegelemine on õpitava sisust tulenev ja mida ei saa eirata. Samas ei piirdu tundides tehtav väärtuskasvatus ainult nende konkreetsete väärtustega, olenevalt õpilaste eripärast, õpetajast ja situatsioonist pörgatakse kindlasti kokku veel paljude väärtustega.

Põhikooli riiklikus õppekavas on igas kooliastmes seoses pädevustega rõhutatud väärtusi, mida õppetegevuses tuleks silmas pidada. Seoses laiemate teemadega juhitakse õpetaja tähelepanu väärtustele, mis teemaga seoses tingimata esile kerkivad, millega tegelemine on õpitava sisust tulenev ja mida ei saa eirata. Samas ei piirdu tundides tehtav väärtuskasvatus ainult nende konkreetsete väärtustega, olenevalt õpilaste eripärast, õpetajast ja situatsioonist pörgatakse kindlasti kokku veel paljude väärtustega.

Õpetaja **põhireegel** peaks olema tekkivaid väärtuskasvatuslikke situatsioone ära kasutada, lastes õpilastel oma arvamusi avaldada, (mõnikord provotseerides, esitades vastu vaidlema ärgitavaid ja ärritavaid näiteid või küsimusi) ja pakkuda lisamaterjali, mis aitaks probleemidesse süüvida ja nende mitmetahulisust mõista. . Olenevalt laste vanusest ja teemast võib kasutada erinevaid meetodeid - väiksematega joonistamist ja mängu, vanematega diskussioone, küsimustike täitmist ja vastuste arutelu, läbi kogu kooliaja on oluline koht ilukirjandusel, videotel ning rollimängul.

Kõikide väärtuste käsitlemisel, millega õppetöös kokku puututakse, peaks silmas pidama järgmisi põhiosi. Need võivad olla vastavalt vajadusele pikemad või lühemad, ei tarvitse tunnis esineda siintoodud järjekorras, alati on võimalik ka tagasipöördumine eelmise juurde.

1. Lasta õpilastel vabalt *välja öelda ja põhjendada* oma seisukohti.
2. Vältides ühe, ainuõige käsituse pakkumist *avada probleem kogu mitmetahulisuses*. Ühe väärtuse esiletõstmine ja selle ainuõigsusest rääkimine võiks hetkel kõlada veenvalt, aga selle vastukohtade nägemine argielus tekitaks õpilases hämmeldust ja pettumust. Arutledes võimalikke erinevaid nägemusi varustame õpilast arusaamaga, et suhtumised ja praktika tema ümber võivad olla erinevad, ja innustame teda oma seisukohta välja kujundama.
3. Kui väärtuskasvatus piirduks ainult võimaluste paljususe, alternatiivide rohkuse ja salliva suhtumise loomisega, siis ei aitaks me kujundada õpilaste oma väärtusorientatsiooni. Seega on tuleks kindlasti *peatuda väärtuste rakendatavusel ja sellel, milline mõju võib väärtusel olla lähi- või kaugema tuleviku jaoks isiku ja/või ühiskonna seisukohalt*.

Tuleb silmas pidada, et lisaks plaanilistele väärtuskasvatuse tundidele võib ootamatult tekkida olukordi, mida ei saa, ei tohi ignoreerida – olgu tegemist ebaaususe, julmuse, rahvusliku, soolise või vanuselise diskrimineerimise ja solvangutega – sekkumata jättes õpetaja mitte ainult et jätaks kasutamata võimaluse aidata õpilasi hea ja halva, õige ja väära, tõe ja vale eristamisel, vaid tekitaks mulje sõnade ja tegude vastuolust. Paraku pole see harv juhtum, kus

püüd olla salliv ja mõistev kõige ja kõigi suhtes takistab õpetajat taunitavaid märkusi ja hoiakuid kritiseerimast.

Jatkuvasti muutuv ja arenev ühiskond nõuab väärtuskasvatusele erinevatele aatesuundadele ja inimeste individuaalsusele võimalikult suurt vabadust ja laia liikumisruumi. Samal ajal ei tohi väärtuskasvatust alahinnata ega juhuse hoolde jätta – on olulisi, üldinimlikke väärtusi, mille kohast väärtuste hierarhias oleneb õpilase enda ja tulevase ühiskonna heaolu.